

ПОШИРЕННЯ ПРЕДСТАВНИКІВ РОДИНИ ERICACEAE JUSS. НА ТЕРИТОРІЇ ІВАНКІВСЬКОГО РАЙОНУ КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Родина Ericaceae Juss., Calluna vulgaris, Ledum palustre, Arctostaphylos uva-ursi

Сьогодні ботанічні сади надають великої уваги збереженню рідкісних, ендемічних і реліктових рослин шляхом інтродукції та дослідження можливостей їх культивування. Види родини Ericaceae відносяться до рідкісних навіть в областях свого природного ареалу. Це – декоративні рослини, ефектні при створенні об'єктів рекреації з камінням, а також у квітниках, парках, на присадибних ділянках тощо. Вони є давніми реліктами і мають важливе значення в навчальному процесі для студентів біологічних спеціальностей. Поповнення асортименту декоративних рослин за рахунок інтродуцентів є першочерговим завданням ботанічних садів і тому питання інтродукції, всебічного вивчення та дослідження корисних властивостей видів родини Ericaceae є актуальним.

Матеріал і методика досліджень

Матеріалом для підготовки статті послужили результати власних досліджень видового складу, географічного поширення, структури популяцій та флористичного аналізу представників родини Вересових (Ericaceae Juss.) на території Іванківського району Київської області.

Результати дослідження та їх обговорення

Ericaceae Juss., 1789 – родина рослин зі зрослопелюсткових дводольних порядку Вересоцвіті (Ericales). Літературні відомості щодо кількісного складу родини Ericaceae суперечливі. За останніми даними журналу «Angiosperm Phylogeny Group (APG) III» загальне число родів налічує понад сто двадцять, а видів – близько чотирьох тисяч. Рослини цієї родини поширені по всій земній кулі, за винятком степів та пустель. До неї належать дрібні та великі вічнозелені кущі, кущики та деякі види родини Rosaceae. Е.В. Вульф стверджує, що родина Ericaceae Juss. збереглася в Європі з неогенового періоду [2, с. 113]. Раніше родину розглядали у вужчому розумінні, але за результатами генетичних досліджень, які проводяться APG, до вересових віднесено роди, які попередньо виділяли в окремі родини: Водяникові (Empetraceae), Епакрисові (Epacridaceae), Вертляницеві (Monotropaceae), Пріонотесові (Prionotaceae) та Грушанкові (Pyrolaceae) [4, с.265-266].

Особливе місце серед вересових посідають два найбільші роди – Рододендрон (Rhododendron) та Еріка (Erica), кожен з яких об'єднує понад вісімсот видів. Ще один великий рід — Vaccinium налічує понад чотириста видів. Сумарне число видів у цих трьох родах складає більше половини від загальної кількості видів у родині.

Erica – типовий рід родини Ericaceae. Рід Erica L. чисельний, хоча спільної точки зору щодо загальної кількості видів роду немає і різні автори називають від 500 до 800 видів. Переважну кількість видів складають африканські. Щодо кількості європейських видів сьогодні тривають дискусії. Так, А. Редер [13, с.748-755] вказує 13; І. Хансен [11, с. 59] і Г.Крусман — 15 [12, с.324-330]; Д.Веб, Е. Рікс [14, с.5-8] – 16 видів. Дослідження європейських видів Erica L. показали, що однією з основних відмінностей між ними є вегетативні ознаки. Завдяки цьому, є можливим вільний розподіл природних видових груп за відмінностями при оновленні квітконосних пагонів, за наявністю чи відсутністю осей між головним та квітконосним пагонами. За системою І.Хансена, європейські види роду Erica L. об'єднані у дев'ять секцій [11, с.1-81].

Рід Rhododendron — це найбільший рід у родині Вересових. Назва рододендрон складається з двох грецьких слів: rhodon — троянда, dendron — дерево. Рододендрони бувають листопадні та вічнозелені. Здебільшого це — кущі, іноді дерева. Рослини цієї групи добре виглядають, а також, краще ростуть, якщо їх висаджувати по декілька особин в одному місці [6, с.15-18].

Абіотичні фактори зростання представників родини Ericaceae є важливою складовою її характеристики. Всі вересові вимагають пухкого, водо- і повітропроникного, багатого на гумус і кислого (рН 3,5-5,5) ґрунту. Кисла реакція ґрунтів Іванківського району несприятлива для більшості культурних рослин і корисних мікроорганізмів. Вона негативно впливає на процес формування родючості ґрунтів. Через відсутність основ органічна речовина в цих ґрунтах не закріплюється, вони бідні на поживні елементи, не містять хлоридів, сульфатів, карбонатів, їх ґрунтова маса погано структурована. Отже, ступінь кислотності ґрунтів є важливим показником під час оцінки генетичної і виробничої якості ґрунту Іванківського району. Напівтінь — це найсприятливіше місце для проростання всіх рослин родини Ericaceae. Виключенням є верес звичайний, який любить сонячні та не надто вологі місця. Інша частина вересових рослин потребує вологіший ґрунт [5, с.173-175].

В Іванківському районі радіаційне забруднення навколишнього середовища, осушення та освоєння боліт спричинили до зміни чисельності виду *Chamaedaphne calyculata* (L.). В Україні вид поширений на Правобережному Поліссі. Антропогенний вплив (рекреаційне навантаження, будівництво, терасування схилів тощо), кліматичні умови (весняні заморозки, різкі зниження температури взимку) спричинили слабку конкурентну здатність згаданого виду [10, с. 134].

Представники родини Ericaceae Juss. утворюють на бідних піщаних ґрунтах зарості, які займають значні території, здебільшого в Північному Поліссі, зокрема, в Іванківському районі. Їх називають вересовищами. Так, вид *Ledum palustre* характерний для торфових боліт.

У флорі Іванківського району найпоширеніший на бідних піщаних ґрунтах верес звичайний (*Calluna vulgaris* L.). Це вічнозелений кущик з дуже дрібними листками і лілово-рожевими квітками в однобічних китицях [10, с.141-143].

Нами встановлено, що на території Іванківського району Київської області поширені популяції таких представників родини Ericaceae Juss. як *Calluna vulgaris*, *Ledum palustre* L. та *Arctostaphylos uva-ursi* L. (рисунок). Для представників родини Ericaceae характерне агреговане (мозаїчне) просторове поширення особин на території ареалу. Під час експедиційних досліджень нами виявлено 17 місцезнаходжень *Calluna vulgaris*, 13 місцезнаходжень *Ledum palustre* та 2 місцезнаходження *Arctostaphylos uva-ursi*.

Верес звичайний (*Calluna vulgaris*) є одним з продуктивних медоносів Полісся, відомий у Іванківському районі як вереск, вересинь, підбрусничник тощо, — вічнозелений дуже розгалужений кущик родини вересових. Він росте на сухих піщаних ґрунтах, в розріджених соснових лісах, певною мірою схожих на своєрідну соснову саванну. Верес може рости і на відкритих місцях, часто навіть серед мохів, лишайників та на болотах, де не виживає більшість квіткових рослин. На території Іванківського району верес утворює значні за площею зарості, які ще називають вересовищами або вересовими пустошами. Верес добре пристосувався до засушливих умов існування. Дрібні листки, наявність кутикули і опушення на нижньому боці листка зменшують інтенсивність випаровування води. Завдяки наявності вічнозелених листків і мікоризи, верес накопичує значну органічну масу, добре продукує насіння та має високу нектаропродуктивність. У вереса навіть у зимові відлиги здійснюється процес фотосинтезу, а навесні він один з перших стає життєдіяльним. Верес через коріння постачає поживні речовини в ґрунт різноманітним мікроорганізмам, у тому числі і фіксує атмосферний азот. Завдяки цій особливості, рослина через деякий час перетворює малородючі поліські ґрунти на землю, придатну для вирощування сільськогосподарських культур. На вересових згарищах Іванківського району урожаї набагато вищі, оскільки ґрунт збагачується калієм, фосфором, кальцієм, які у великій кількості містяться у вересовій золі [3, с.46-50].

У Іванківському районі вересовища інтенсивно використовуються для випасання худоби, особливо в холодний період року. Вересовища не відносять до об'єктів, котрі заслуговують на спеціальну охорону. Але це глибоко помилкова думка. Головна причина зникнення вересовищ — це штучне створення лісових культур на їх місці. Реальним кроком в залученні місцевого населення до охорони представників родини Вересові могла б стати програма відродження бортництва і вересовищ [9, с.30-31].

Г. Вальтер застерігав, що землі, які не дають достатнього прибутку або використовуються екстенсивно, швидко зникають. До таких земель автор відносив болота і пустоші. Для збереження чи відновлення вересовищ західні фахівці рекомендують продовжити або відновити попереднє традиційне використання території, хоча при цьому допускаються і різні варіанти, необхідні для підтримання біорозмаїття пустоші. Для довготривалого існування вересовищ необхідні такі умови: бідність ґрунту на мінеральні елементи, пошкодження пожежами і фітофагами. При цьому найбільш

оптимальний варіант для збереження вересової пустощі — проведення мозаїчного випалювання, яке дає кращі результати, ніж суцільне разове випалювання на значній площі або збереження тривалий час вересовища у невипаленому стані [1, с. 5-6].

Рис. Карта Іванківського району з позначеннями місцезнаходжень видів родини Ericaceae.

Багно болотяне (*Ledum palustre* L.) в Іванківському районі росте на мохових болотах, у заболочених хвойних лісах, модринових марях спільно з чагарниковими березами і лохиною, часто утворює зарості. Вид є домінантою верхових боліт Іванківського району. Це – оліготрофний вид і належить до лісо-болотної еколого-ценотичної групи [7, с. 97].

В медицині використовуються пагони багна болотяного у формі настою як відхаркувальний засіб при бронхіті та інших захворюваннях легенів. Використовується крім цього як сечогінний, дезінфекційний і антисептичний засіб [8, с. 49].

Мучниця звичайна (*Arctostaphylos uva-ursi* L.) росте на зелених галявинах в соснових лісах Іванківського району. Як оліготрофний мезоксерофіт вид входить до світлохвойно-лісового (борового) комплексу. Вид використовують в їжу личинки деяких видів лускокрилих, зокрема *Coleophora arctostaphyli* і *Coleophora glaucella* [7, с.103].

У листках мучниці звичайної є глюкозид арбутин, який виявляє діуретичну дію, та різні дубильні речовини, тому препарати з листків цієї рослини є в'яжучими, сечогінними і знезаражувальними засобами. У науковій медицині застосовують відвар з листків мучниці, який рекомендують при запаленні ниркових мисок (пієліт) і сечового міхура (цистит) [8, с.46-47].

Висновки

На території Іванківського району Київської області поширені 3 види родини Ericaceae. Виявлено 17 місцезнаходжень *Calluna vulgaris* L., 13 – *Ledum palustre* L. та 2 – *Arctostaphylos uva-ursi* L. Охарактеризовано закономірності поширення популяцій представників родини Ericaceae Juss. Виявлені види потребують охорони з огляду на їх господарське, екологічне та естетичне значення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вальтер Г. Общая геоботаника. — М.: Мир, 1982. — 261 с. Жила С. Бортництво і вересовища на Поліссі // Полювання та риболовля. — 2010. — №3. — С. 5-6.
2. Вульф Е.В. Историческая география растений. История флор земного шара.. — М.: Издательство АН СССР, 1944. — 286 с.
3. Івченко І.С. Аналіз дикорослої дендрофлори Українського Полісся. // Укр. ботан. журн. — 1978. — Т. 35, № 1. — С.46-50.
4. Дендрофлора України. Дикорослі і культивовані дерева і кущі. Покритонасінні.: Довідник/За ред. М.А.Кохна та Н.М.Трофименко. — Ч. II. — К.: Фітосоціоцентр, 2005. — 716 с.
5. Еленевский А.Г., Соловьёва М.П., Тихомиров В. Н. Ботаника. Систематика высших, или наземных, растений: учеб. для студ. высш. пед. учеб. заведений — Изд. 4-е, испр. — М.: Издательский центр «Академия», 2006. — 464 с.
6. Лисенко Світлана Василівна. Інтродукція європейських видів роду Еріка (*Erica* L.) і перспективи їх використання на Поліссі та в Лісостепу України : дис... канд. біол. наук: 03.00.05 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Ботанічний сад ім. О.В.Фоміна. — К., 2006. — 187с.
7. Лукьянчук Н.Г. Общие тенденции и региональные особенности формирования растительного покрова в световых нишах древесных культурфитоценозов // Наук. вестник УкрДЛТУ: Лисивницьки исследования в Украине — Львов: УкрДЛТУ. — 2002. — С. 97-103.
8. Ошанин С. Л. Возвращение к травам // Дары природы. — 1984. — №6. — С. 49-55.
9. Тюриков Е. А. Брусничные: старт в новое столетие // Сад и огород : журнал. — М.: 2000. — № 3 (44). — С. 30—31.
10. Чопик В.И. Редкие и исчезающие растения Украины. — Київ: Наукова думка, 1978. — 212с.
11. Hansen I. Die europäischen Arten der Gattung *Erica* L. — N.Y.: Bot. Jahrb. — 1950. — 256p.
12. Krussman G. Manual of cultivated broad-leaved trees & shrubs: in 3 vol. — Portland, Oregon: Timber Press., 1977. — Vol. III. — 510 p.
13. Rehder A. Manual of cultivated trees and shrubs. — N.Y.: Bot. Jahrb. — 1949. — 842p.
14. Webb D.A., Rix E.M. *Erica* L. in flora Europaea.// Cambridge University Press. — Cambridge — 1972. — Vol 3. — P. 5–8

Ежэль И. Н.

РАСПРОСТРАНЕНИЕ ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ СЕМЕЙСТВА ERICACEAE JUSS. НА ТЕРРИТОРИИ ИВАНКОВСКОГО РАЙОНА КИЕВСКОЙ ОБЛАСТИ

На территории Иванковского района Киевской области распространены 3 вида семейства Ericaceae. Обнаружено 17 местонахождений *Calluna vulgaris* L., 13 — *Ledum palustre* L. и 2 — *Arctostaphylos uva-ursi* L. Охарактеризованы закономерности распространения популяций представителей семейства Ericaceae Juss. Обнаруженные виды нуждаются в охране в связи с их хозяйственным, экологическим и эстетическим значением.

SPREAD THE FAMILY ERICACEAE JUSS. IN TERRITORY IVANKOV DISTRICT, KYIV REGION

There Ivankivsky Kyiv region common 3 species of the family Ericaceae. Found 17 locations *Calluna vulgaris* L., 13 — *Ledum palustre* L. and 2 — *Arctostaphylos uva-ursi* L. Characterizes the patterns of distribution of populations of the family Ericaceae Juss. Identified species need protection because of their economic, ecological and aesthetic value.

Надійшла 10.06.2011 р.

УДК 582.675.1+581.9(477)

Н. М. Журавель

Національний педагогічний
університет імені М.П. Драгоманова,
вул. Пирогова, 9, м.Київ-030, 01601, Україна

ЕКОЛОГО-ФІТОЦЕНОТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА УГРУПОВАНЬ З УЧАСТЮ *PAEONIA DAURICA* ANDREWS В УКРАЇНІ

Paeonia daurica, поширення, екологія, ценологія, фітоіндикація, охорона

У природній флорі України родина Півонієві (*Paeoniaceae* Rudolphi) представлена двома дикорослими видами – півонією кримською (*Paeonia daurica* Andr.) і п. тонколистою (*P. tenuifolia* L.).

Обидва види є рідкісними і зникаючими, занесеними до всіх видань Червоної книги України з категорією загрозливого стану – II (вразливі) [8, 9] та Червоної книги УРСР. Рослинні угруповання з участю *Paeonia daurica* і *P. tenuifolia* занесені до «Зеленої книги УССР» та Зеленої книги України [5, 4].

Рідкісність *P. tenuifolia* обумовлена скороченням кількості популяцій та чисельності особин у них в межах панносько-понтично-прикаспійського природного ареалу в цілому та його української частини зокрема. *P. daurica* – гірсько-кримсько-новоросійський ендемік, проте на відміну від попереднього виду його популяції є більш чисельними і охоплюють значно більші площі, особливо у Кримській частині ареалу.

Матеріал і методика досліджень

Метою нашого дослідження було вивчити географічне поширення, ценотичну належність та екологічну приуроченість *P. daurica*. Дослідження проводилися в природних місцезростаннях з використанням маршрутних та напівстаціонарних методів переважно на заповідних територіях АР Крим (південь, схід, Керченський півострів). Опис ділянок зроблено в природних межах фітоценозу. Всього було виконано 60 геоботанічних описів за стандартною методикою Браун-Бланке.

Описи опрацьовані за методом перетворення фітоценотичних таблиць із застосуванням пакету прикладних комп'ютерних програм Ficen 2, розробленого українськими фітоценологами. Під час ідентифікації синтаксонів нами було використано синтаксономічні схеми іноземних та